

EUSKAL-IZENAK ERDIAROKO IDAZKERAN

872'GARREN URTEKO BIGARREN LARRUKIA (Jarraipena)

"EUSKERAZAIÑTZA"ren azkeneko zenbakian azterturik utzi genituan larruki ontan agertzen zaizkigun toki-izen batzuk. Ikus, oraindik aztertzeke gelditzen zaizkigunak:

LAUSA	ÑAPOÑE	VILLA MATE	LARRATE
GOBIA	TOVIELLAS	VILLALUMÑOS	MAÑATA
BARO	RUSIOÑ	QUEÑQUEZES	SCAFLIETA
VARGA	LASTRAS	PETRA LATA	RUSIOÑ
MEÑA	LUMBAÑA	SUB PEÑÑA	FOÑTAÑAS
IMAÑA	CORMEÑZAÑA	DOÑDISLE	

Sartu'eiegun ortza zerrendako toki-izen oietako batzuei.

Izen oiek, ordea, euskaldunak ote dira?

Batzuk, bai, agiri agirian: Larrate, adibidez; edo Gobia; eta Mena. Ez ain agirian beste batzuk, Baro'ren antzera. Eta gaiñerakoak, zeuden tokia garai artan euskalduna zalako, edo itxuraz aldatutako euskal-izenak, edo euskal izenen lateraketa dira, ots, latiñera itzultitako euskal-izenak.

Latiñez idatziak bait daude IX mendeko larruki auek danak, orduan ez gaztelarak ez beste erromantzerik ez zalako. IX mendean, beste mende bat edo b; bearko dituzte oraindik, mundura sortzeko, gaztelararen aurretiko erromantzeek, iñoiz gaztelararen aurretik erromantze bat izan ba'da.

Badakit, izan orren zalako erromantze orren sorketa, gaztelera aspaldiko izkuntza egitearren, VIII menderaiño eraman nai duanik badala. Baiñan ori uste duana, ametsetan dabil. Eta, gaizki itzegindako laterari esaten badio erromantzea, orduan, erromantzea latiña bezain zarra dala aitortu bearko du. Baiñan, arraultza oilloa ez dan bezala, gaizki itzegindako latiña ez da "erromantzea".

Asi gaitezen zerrendako lenen izenetik.

LAUSA._- "... presimus presuras in iorrtibus, in montibus, sernas in LAUSA, et vineas in CASTELLA": "Artu genituan iturri, mendi eta landu gabeko lurra Lausa'n, eta mastiak Gaztelerrian".

Iru gauza argitu nai ditut aurrera jarraitu aurretik:

1.^a: "Castella" izen orrek zentzu aundirik ez duala IX mendeko dokumentu batean. XII mendean sarturik egotea baleike. Mende ortan asi bait ziran larruki auek aldakuntza sakonak jasozten.

2.^a: IX'garren mendean larruki au idatzi zuan lumalariarentzat —edo gero XII'enean larrukira "Castella" itza sartu zuanarentzat— LAUSA ez zala GAZTE-LA'ko lurra. Ederki bereizten bait ditu Lausa eta Gaztelerria.

3.^a "Presuras" ziralako aien misterioa:

"Presimus presuras" diosku larrukiak; euskeraz "artuketak artu genituan" esango ba'lu bezala.

"Presuras", erdiaroko lateraz, "jaberik gabe zeuden lurrei" esaten zitzairen. Berdin jaberik gabe zeuden baso, mendi, larre, errekatxo eta iturriei.

Aro artako larrukiek erakusten digutenez, ugari ziran Euskalerriko ego-sarkaldean orrela jaberik gabe zeuden ondasunak. Zergaitik jaberik gabe? Jendeak lurralde aietatik iges egin zualako, esan oi da.

Ta? Zergaitik iges egin zuten jende aiek? Arabitarren bildurrez, erantzun oi zaió galde orri.

Ñerj, berriz, erantzun ori ez zait sekulan atsegiña izan. Arabitarrek ez zuten beñere Euzkadí'ren ego-sarkaldean orrelako bildurrik sortu. Ikusi dugu zeñen lasai bildu ziran VIII mendearen erdiko lekaima aiek Lausa baiño askoz egoalderago zegoan Tiron ibaiaren ibarreko lekaimetxe artara. Ikusi dugu nola bate-re bildurrik gabe indartsu bizi zan Oka-Mendietan, Arabitarrek irabazitako lurren muga-mugan, Donebixente'ren lekaidetxe ospetsu ura.

Orain arte aztertu ditugun larruki guztiek erakutsi digute —eta orj erakutsiko digute aztertzekoak ditugunak ere— lurralde auetan ez zala arabitarren bildurrik izan. Ederki eutsi bait zieten Araba'ko euskaldunek Bureba'ko lurretan arabitarren urteroko erasoai.

Alare, Araba'ren Sarkaldean, autrigoiak Euskalerrian, jaberik gabe zeuden ondasunak asko zirala zalantzan ipiñi ez daitekean gauza da. Orduango dokumentu guztiek bait diote "presimus presuras" edo "jaberik gabeko ondasunen jabe egin giñan" ori.

Ñoren bildurrez iges egin ote zuten bá ondasun aiek jabeek? Ez arabitarren bildurrez. Ori esaten dute edestilari guztiek, batez ere españi-zaleek, euskaldunok Españi'ren "gloriosa reconquistaren astapenera sartuz, euskaldunok Iberi'ko beste guztiak bezain "españolak" gerala adierazteko.

Ori, ordea, esan dedan bezala, eta esan ditudan arrazoien gaitik, ez zait beñere egia iduritu.

Ñoren bildurrez iges egin zuten bá lurralde aietako jendeek? Bisigoten erasoan bildurrez. Arabitarrek baiño askoz etsai gogorrakoak izan bait ziran euskaldunentzat bisigotak.

Pozik ikusi al izan dut, ori Liste izaten ez naizela bakarra. Adiskide maitea dut aspaldi Mikaela Portilla andereño gazteiztarra. Edesti-iztian doktore dana; lan asko eta ederra egin duan irakasle ta ikerlaria. Ez du Araba'ko edestia berak bezala iñork ezagutzen. Ain zuzen gai auetaz itzegiten duan liburu baten billa nere lan-gelara agertu zitzaidan, biok adiskide aundia dugun Anjel Ibisate apaiz jakintsuarekin.

Ez dakit nola, "presuras" auen aipua egin zuan norbaitek. Nere ustez, on_
dasun aien jabeek arabitarren bildurrez ez baiña bisigoten bildurrez iges egin
zutela, esan nion nik. "Jakiña bá, Bisigoten bildurrez iges egin zutela!", oi
egin zuan berak.

LAUSA, gaur Burgos'ko iparraldean Araba'ko Baldegobia edo Gobia-
ran'ekin muga egiten duan aran zabal bat da. Toki-izen euskaldun asko geldi-
tzen da oraindik aran artako bazterretan.

Lausa'ri LOSA esaten zaio gaur, eta orrela esaten zitzaion larruki onen IX
mendean ere, "O" izkia oso maiz "AU" idazten bait zuten orduan.

"LAU"z asten diran izenak baditugu. Orrela, Lausti-Erreka Gipuzkoa'ko
Ataunen auzo bat zan joan dan mendean, Madoz'ek dioskunez. Baiñan "lau"z
asten diran izen oiek ez digute balio, Lausa LOSA dan ezker.

'Losa, Enkarterrietako Truzios'en jatorrian duan abizen bat dugu.

Losarte, berriz, gaur Kolonbi'n bakarrik bizirik diraun abizen euskalduna,
Kerexetaren iritziz. Kerexetaren iztegia eta beste iztegieta orrelako abize-
nak eta toki-izenak aurkituko dituzu: Losuaga, Azkoitin 1415'ean agertzen
dan abizena.

Losue, Kerexetaren ustez, Lasuen abizenaren aldaketa ornen da. Bai ote?
Ez ote da Elosue'ren aldakuntza? Karistiarren Losue eta bardulitarren Losua,
biak izen bera dira. Azkeneko au Elosuaren aldaketa dala esango nuke nik ez-
pairik gabe. Ez ote da Losue'rekin berdin gertatzen?

Elosua zer dan? Elortsua, noski. Elorri askoko lekua.

Losao, Naparroa'ko Erribera'n errekatxo bat da; Lasao, Gipuzkoa'n Uro-
la'ren ibarreko auzo bat. Losao eta Lasao, biak itz bat bera dira eskierki. LATS
itzak ainzuzen errekatxo esan nai du. Ederki legoke, Erribera'ko Losao'rentzat,
"o" atziki toki-adierazle bat dalarik, Losao "errekaxotegi izango bait litzake. Ez
dakit Lasao gipuzkoarra, Urola'ra lats bat sartzen dan tokian dugun.

Bi izan oietako "Lats" ori, ordea, "latx" izan daiteke. "Latx", "Latxa" Gipuz-
koa'n, kizkurtiz inguruko landare aundiagoei eltzen dieten landare oietako bat
da: "enrredadera" bat, gaztelera'zko itza erabilliz. Latxaga, beraz, "latx ugariko
lekua" da.

Badira oien antzeko izen geiago gure lurraldeetan. Amaitzeko, esan deza-
gun, erromatekoan, Losa, izen euskalduneko jainkeme bat zala, Naparroa'ko
Bukumendi'n agertutako arri-ol bateko idazkiak dionez.

Arrizko ol ori idatzi edo idatzierazi zuanaren izena ez omen da ongi irakur-
tzen, baiñan "Masillet"en antzeko zerbait izan omen daiteke. Orrela ba'da, ona
idazti orrek dioskuna:

"Masillet, Losae V (otum) S(olvit) L(ibens) M(erito)". Lenen-izki edo iniziak
auek irakutzeak batere merezimendurik ez du, oso maiz agertzen bait dira
erromatarren arri-oletan. Eta, euskeraz, au da idazti orren zentzua: Masillet'ek,
Losa'ri merezita eskeiñi ziona, pozik betetzen du".

***

Losa, ordea, ez ote da LOZA'ren aldakuntza?

Loza, Naparroa'n Ansoain'go alor baten izena da. Eta Araba'n, Kantauri
mendi-katearen iparraldean, Peñazerrada edo URIZARRA'ren alboan dugun
erri'ko baten izena. 1.025, Kukulla'ko burni-barren larrukian agertzen da len-
dabizi. Gero, 1.257'ko larruki batean, LOCA agertzen zaigu idatzirik.

Ernel irakurle: "C" ori, erdi "Z" eta erdi "S" bezala irakurri bear da. Orregaitik, errez izan daitezke beraz izen bat bera gaur Burgos'ena dan LOSA eta Araba'rena izaten jarraitzen duan LOCA errien izenak.

Lozalaya, Errioxa'n Ezkarai'ko auzo bat da. Lozaran, Naparroa'n Basaburu Nagusian, Igoa'ko toponimo edo toki-izen bat.

Loza, eta Losa, "L" edergarri bat aurretik dutela, "pastizal", ots, "larre" esan nai duten "oza" eta "osa"tik ornen datoz, etimologiari batzuen ustez. Ez zait etimologi atsegiñegia gertatzen.

Beste batzuen ustez, "E" galdu duan ELORTZA'tik ornen datoz. Baleike.

Ni, bildur aundiz, ausartuko nintzake beste etimologi batera.

Kerexeta'k dionez, LOSA, Enkarterrietako abizena, LOYOSA bezala ere agertzen ornen da. Era ortan, ezpairik gabe, askoz euskal-itxura aundiagoa du. Kerexetari jarraituz, Losa Loyosa ba'da, -eta errez izan daiteke orrela-, "TSA" eta "TZA" atzizki ugaritasun adierazleak diralako, nik Loyosa ori LOITSA dala esango nuke, ots, "loi askoko lekua". Ortaz, LOSA, LOITSA eta LOIOLA, zentzu bat bera duten izenak izango lirake: erderaz, "lodazal".

Mitxelena'k ez digu deus esaten.

***

QUENQUEZES.- "Sancti Iohanne de Quenquezes". Lerrotxo batzuk aurrerago, erri oni QUIENCOZES esaten zaio: "ad illo petrone qui summat ad Quiencozes": "Quiencozes'en gaiñean dagoan arrizat artan".

(Itzulpen au ez da ziurra, erdiaroko lateraren iztegiek ez bait du ez "petro"rik ez "summo"rik aipatzen, eta latera klasikoarenek, berriz, itz oietako bakoitzari, gure arazo ontarako balio ez duan zentzua ematen bait diote: beti eman zaiena, baiñan guri, orain, balio ez diguna).

Gaur-egun erri orri QUINCOCES esaten zaio. Loza-aranaren OTEO deritzan udaleko erriska bat da.

Bere izenaren erdia, QUINQUE latīña du: "bost". Beste erdia, OZES, zer ote du?

"Bost Ozes" orri bigarren erdia argitu bearco diogu, al ba'dugu beintzat.

OZ bera -H'z idatzia- Araba'n Añana'ko Gatzaga'n abizena dugu. OZE, Euskalerriko toki-izen eta abizen askotan agiri zaigun itza da. Adlbidez OZERIn eta OZERINJAUREGI Bizkai'n Arrati'ko abizenak dira; baiñan asieran "oze" duten euskal-izenak asko dira: Ozenda, Ozendain, Ozendo, Ozerea, Ozin, Ozinalde, Ozeta (Ozaeta'ren aldakuntza?)...

Ozaeta, Arrasate'ko Udala'n auzo bat eta Bergara'n torre bat izateaz gaiñera, Araba'ko Barrundi aranean erri bat ere bada.

Iztegietan aurkituko dituzu orrelako izen geiago.

Erri oien etimologia eratzeko, OZE eta OZA zer diran jakin bearco genduke.

"OZA" zer ote da Euskeraz? Erderaz "grama" esaten zaion belarra ornen da, Lopez Mendizabal'dar lxaka nere adiskide zanak dionez. Ez dakit non aurkitzen zituan orrelako itzak. Ez bait dira nik erabilli dezazkedan iztegi ugarietan agertzen.

Gaiñera, QUINQUE OZES --"oze" eta "oza" gauza bera ba'dira- "Cinco Gramas" itzultzea, oso etimologi parregarria iduritzen zait.

Mitxelena'k OZAETA aipatzen du. Baiñan, soilki "eta" zer dan esateko. OZAR zer izan daitekean ixilik utziz!

Ta? "OZE"? Zer ote da "OZE"? Euskeraz "ozar", sasiaren beste izen bat ornen da. Gaztelera, "zarza". Eta "ozar"tik "ozer" ornen dator, eta "ozer"tik Ozerin adibidez. Eta "in" atzizki toki-adierazlea dalako Ozerin, "zarzal" ornen da. Orrela dio beintzat, ez dakit nolako eta nongo arrazoiz, Lopez Mendizabalek. Kerexeta'k dioskunez, berriz, "Ozerain", "Ozerin"en aldakuntza dugu. Eta baita "Azorin" ere. Ez ote da alderantziz "Ozerin" "Ozerain"en aldakuntza? "Ain" atzizki ugaria bait da Euskalerrian.

Alatagutziz, QUINQUE OZES "Cinco Zarzas" izan daitekeala esatera... ez naiz ausartzen.

Ez ote dator zailtasun guztia "QUINQUE" ori gaizki idatzirik egotetik?

Larruki auek gaizki idatzirik egotea oso sarri gertatzen dan gauza bait da. Ikusi dugu, larruki ontan bertan, iru lerroren tarte laburrean nola gaizki idatzirik agertzen dan aztertzen ari geran izen au: QuEnQUEzes aurrena, eta QuiEnCOzes gero.

Beste zailtasun-iturria, QUENQUEZES edo QUIENQUEZES ori, izen euskaldun baten itzulpena izatean egon daiteke. Zer ote zan lenengo lumalari arek idatzita beste bigarren batek XII mendeaz gero latiñera QUINQUE itzuli zuan itza?

k k

VILLA MATE.– "... usque ad Villa Mate". "Villa Mate'raiño". Berealaxe ordea, aapaldi berean, lau lerroz aurrerago, erri edo etxe orri VILLA MACTE esango dio: "... usque pergit ad Villa Macte".

Esan dizut, larruki zar auetan maiz aurkitzen dirala gaizki idatzitako izenak. Oraingo ontan zein ote zan toki aren egiazko izena? Villa Mate, ezpairik gabe. Bigarren idazketan izen ori, lateraz idatzitako dokumentu batean sarturik dagoalako, nabarmenki latera-itxuraz jantzirik bait dager.

Villa Mate euskal-izena dan? Bai beintzat MATE.

Ikus ditzagun izen ori daramaten abizen eta toki-izen batzuk: MATEGIA, mendi baten egi edo malda bate izena dugu Naparroa'ko Jaurrieta'n. Erri berean, MATEKIA bat bada. MATEKOTXOPEA, Araba'n Zigoiti araneko Etxabarrri'n. MATATEGI, abizena da. MATAZARRE, Naparroa'n Sakona'ko Arbizu'n toki-izena. MATAUKO Araba'ko lurralde aaeuan erri bat.

Logikan "indukzio-legea" esaten zaionaren araura, aitor dagigun, bildurrik gabe, izen euskalduna dala MATE.

Zer esan nai ote duan jakitean dago kokka.

Ortarako, Mitxelenaren laguntzarik: ez dugu. Gauza zailletatik iges egiten bait du gure Koldo'k.

Lopez Mendizabal'dar Ixaka bai, ongi ala gaizki, saiatzen da beintzat korapillo orri askapena billatzen: "MATA"ren "M"a edergaillu utsa ornen da. "ATA" berriz "sasi" edo "ote"ren aldakuntza ba'da, larrukiko Villa Mata, OTA-URI ala SASI-URI izango litzake.

Matauko aipatu dut. Araba'ko erriska. "KO", "N"ren atzean "GO" biurtzen dan atzizkia, toki-adierazle bat da.

Ta..., bat batean, atzizki orrek Gazteitz'en nere etxearen aurrean gertatua gogoerazi dit. Tupikiz "Plaza de Juan de Ayala" idatzi zuan udalak izen ortako enparantzaren alboan. Eta, euskeraz, "Juango Ayala Plaza". Esan nion alka-

teari, berarekin topo egin nuan batean: "Or, alkate jauna, ez du Plaza de Juan de Ayala" jartzen. Or "Plaza de Ayala que está en Juan" jartzen du". Berealaxe kendu zuten iragarki ura.

MATAUKO zer ote da? "U", "O"ren aldakuntza, ("arru" = "pedregal", ondarru = arenal), atzizki ugaritasun-adierazlea dalako, "mata" otea edo sasia dala egia balitz, Matauko, "El (Pueblo) del Argomal" edo "El (Pueblo) del Zarzal" izango litzake. Bañan... inguru artako lurra nekazaritzarako lurrik onenetakoa bait da, ez dut uste an otadi ala sasirik sekulan izan danik.

Ez dakit etimologi orretaz zer pentsatuko duzun. Okerra iduritzen bazaizu, jakin ezazu nik neronek ere ez nukela bere alde sos bat jokatu. Baiñan..., beste batek obeagorik asmatzen ez duan bitartean, or dago beintzat nere ori.

***

MENA.-- "Et presimus presuras in Castella, in Lausa et in Mena". "Presimus presuras" ori zer dan, goraxeago esanik utzi dugu. Mena berriz, gaur Burgos'en dagoan aran polita, aldizkari onen beste zenbaki batean aztertu genduan. Neri emen, larruki onek, len Gaztela eta Losa bereizi dituan bezala, orain Gaztela'tik Mena ere zein den ederki bereizten duan azpimarratzea zait ardura. Gauza bat da Gaztelerrria. Beste bat ordea Losa eta Mena.

Mena'k, Bizkai'ko Enkarterriekin izan oi ditu bere arremen guztiak. Losa'k, bere alboko Gobiaren'en bitartez, Araba'rekin.

Danadala, autrigoitarrak dira errialde aiek danak.

***

VILLA lumnos.-- (Orrela. Dakuszun bezala idatzirik). "Sancti Martini de Villa lumnos". Ez du itzulpen-bearrik. "Lumnos" ori zer ote dugu? Bai ote du Bizkai'ko LUNO'rekin zer ikusirik? LUNA, Araba'ko Kuartango'n erri bat da. Lunagoitia, berriz, Lunagoitia ere izan daitekean abizen bat. "O" "A" biurtzen bait da itz bikoiztatuetan: Arto+buru, artaburu; asto+buru, astaburu; osto+pe, ostape; garo+di; garadi, ardo+kupela. ardakupela; mando+zain, mandazain; etabar.

Lunagoitia eta Lunagoitia'z gaiñera, badira orrelako izenak ugari Euskalerrrian: Lunivilla, 1.025'ko larruki batean, gaur Nubilla esaten zaion Araba'ko errixka da, Luniorteta, Naparroa'ko Belaskoain'en Arga ibaiera sartzen dan latsa, ots, errekatxo; Lunantu, 1.025'ean, gaur ezabaturik datzan Araba'ko erri koxkor bat zan. Erriska orri, 1.057'an Lulantu esaten zaio; eta 1.713'ean, Dulanto: "Nuestra Señora de Dulanto".

LUNA bera, gaur, Araba'ko Kuartango'n Arkamo eta Gillarte izeneko mendikateak alkartzen diran tokian dagoan errixka bat dugu, eta Aragoi'an, Ejea edo Exea'ren alboan, baskoien lurrean beraz, aurkitzen dan erri bat. Luna aragoitarra, errege euskaldun batek irasia izan zan: Aragoi'ko I Santxo Ramirorena'k, Naparroa'ko III Santxo'ren billobak. Exea'koak ziran ain zuzen I mendean, Domiziano inperatore zala, Erroma'ko Jaurilaritzak saritu zituan "Turma" edo talde artako gudari zaldun baskoiak.

Luna, abizen euskalduna ere bada, batez ere Aragoi'an zabaldua. Luna izan ziran, eta aragoitarrak ainzuzen, antziñako iru gizakume ospetsu:

Pedro Luna, XIII Benedikto bezala ezaguna dan sasiatasantua.

Jimeno Luna, sasiatasantu aren osaba, Aragoi'ko II Jaime'k Naparroa'rako enbaxadari izendatu zuan elizgizona.

Ageda Luna, Korella'ko lekaimetxea irasi eta bertan abatema izan zana. Inkisizioak baituta, espetxean "tormentuan", ots, oiñazeketakoan, il zan gaixo.. 1.722'garren urtean.

Zer ote da, azkenean, gure larrukian aurkitu dugun Villa "lumnos" ori? Zergaitik neri Bizkai'n karistiarren LUNO, Araba'n autrigoitarren LUNA eta Aragoi'an baskonitarren LUNA gogoerazi dizkidan?

Lopez Mendizabal'en ustez, Luno, -badaiteken gauza-, Luna'ren aldakuntza ornen dalako, eta gaur-egun Bizkai'ko Luno'ri erriak LUMO Esaten diolako.

Losa'n zegoan "Villa lumnos" "VILLA LUMOS" ote zan?

Ta? zer ote da Lumo edo Luno orren etimologia?

Oraingoan ere Mitxelena'ren laguntzarik ez dugu. Ez bait du ez Luno'rik, ez Luna'rik, ez Lunagarai'rik aipatzen, ezta "luno"tik edo "luna"tik sortututako onik bat ere.

Lopez Mendizabal'ek -ez dakit nondik aterata- "ANA" "pasto" dala dio. Ortaz, LUNO, ("L" edergaillua +- "pasto" esan nai duan "ANA" + "O" atzizki toikiadierazlea), LARRE izango litzake: "pastizal", gazteleraz.

Milla aldiz zurgurkiago, Estornes Lasa'tar Bernardo'ren "Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco"k, bai Luna eta bai Luno, "de etimología problemática" dirala dio.

Bat nator iztegi orrekin. Ez bait dut nik ere, "problemática" edo "arazo__marazo" au era egokian askatzeko giltza ziurrik.

* *

PENNA.- "... de latus Penna usque pergit ad Villa Macte": "Aitzaren albotik Villa Macte'ra iritxi arte", eta PENNOCO, "... deinde ad tlo Pennoco super valle de Gobia": "Azkenik Gobia aranaren gaiñeko Aitz Txiki artaraiño", ardura aundiegirik merezi ez diguten itzak dira. PENNA, euskeraz, "aitza" esaten dugu, eta PENNOCO, "aitz txikia". Itz euskaldun auek, "aitz" eta "aitztxiki" --edo, agian, "aizko"- lateraturik eman zizkigun lumalari zar arek.

Alare, Pennoco orren itsatseko "co" ori, nere ustez, euskeraren "KO" atzizkia bera da. Euskeratik erromantzerara eta gero erromantzetik gaztelerara igaroa. Ez dezagun aztu gaztelera Euskalerrian sortu zala.

Gaztelerazko elerti edo literaturan, XIII mendean agertzen zaigu lendabizi, "zati" itz euskaldunari loturik: Bedzeo'ko Gontzal olerkari errioxatar euskaldunaren poema bitan ainzuzen.

Onela dio "Silos'ko Domingo Donearen Bizitza" abesten duan olerti-lanaren 105'garren aapaldian:

"Fué a Sancta Maria el varon benedicto;
Non falló pan en ella, nin ningun otro victo.
Demandaba almosna como romero tito.

Tosdos le daban algo, qui media qui zatico".

(Gaurko gazteleraz "victo" alimento, "almosna" limosna, "tito" atento, eta "qui media" ori "quien media hogaza (de pan)" dirala esaten ba'dizut, ederki ulertuko duzu bere ibilkera sendo, bizkor, azkarrean gure bertsolarien olertikerearen antz aundia duan aapaldi ori.

Onela dio, berriz, Mezako Sakramentuari egin zionaren 275'garrenean.:

"Despues el sancto clerigo el que la missa canta

Dando grandes suspiros tomo la hostia sancta,
Quebrandola dos veces luego que la levanta:
Fagela tres zaticos en lo que lo quebranta".

Bertzeo'ko Gontzal ospetsuaren atzetik, ura bezain ospetsua, Juan Ruiz "Hita"ko Artzipreste" edo goibereterra datorkigu. Ondo ezaguna da bere idazkietako bat: "Libro del Buen Amor" izen-daramana. Ona zer dioskun, Lazaro ta Epulon'en parabolaz ari dalarik, poema ortako 247'garren aapaldian:

"Por la grand escaseza fue perdido el Rico,
Que al pobre Sant Lazaro non dio solo vn gatico;
Non quieres ver nin amas pobre grand nin chico;
Nin de tus tesoros non les quieres dar un pico".

"Escaseza", "zekenkeria" da, eta aapaldiko irugarren bertsoa onela euskeratuko nuke nik:

"Ez dituzu maite-ta, ezin ikusi duzu txirorik,
ez aundi ez txikirik".

Ederki sartu ziran, bai "zati" itza eta bai berari erantsirik "ko" atzizkia ttipigarria Gaztela'ko erderara. Ikus, adibidez, onako ale auek. Aurrenekoa Juan Ruiz beraren olerkitik artua da:

"Bien sé que es verdat vuestro proverbio chico
que el romero fito siempre saca buen zatico".

Eta beste au: "Del pan de mi compadre, buen zatico a mi ahijado" ("Refranes que dicen las Viejas". RH XXV, p. 153).

Beste asko aipatu genezazke, XVI mendearen azkenera arte, atsegiña izan bait zitzaion Gaztelerriko jendeari gure "zatiko" ori. Ta, "zati" XVI mendeaz gero galdu ba'zan ere, or utzi zuan betirako gaztelera, izkuntz indartsu eta munduan arras zabaldu ortara berekin sartu zuan "KO" atzizki euskalduna.

**

SUBPENNA.– Larrukiak "Sub penna" dakar idatzirik: "... in loco que dicent Sub penna": "Aitzaren azpiko esaten dioten lekuan". Baiñan esakizun berorren zentzuak, eta toki-izen orren lenen izkia, "S", era nagusiz idatzirik agertzeak, toki baten izena zitekela adierazten digute. AITZPE, eskierki, losatar aien izkeran: Gaztelera, Sopeña.

A! "Penna"ren bi "NN" oiek, bai beintzat erdiarohan, "N" agoskatzen ziralako, itz ori Peña irakurri bear da.

*** *

PETRA LATA.– Orrelaxe idatzia: "... ad illa Petra lata adsumante ad Baro": "Baro gaiñeko Arri luze artara". Ez da toki-izen berezia. Alatagutziz, esan dezagun, iraizean, Araba'ko mendietan ARLUZZEA izeneko erri bat badala. Bai ote zan beste Arluzea bat IX mendeko Losa zar artan?

***

BA^C.- Bi aldiz agertzen zaigun toki-izena: "... usque semetario illo que vadit ad baro": "Baro-bideko soro artaraiño". Eta "... vadit ad illa petra lata adsumante Baro": "Baro-gaiñeko arri luze artaraiño insten da".

Araba'n bertan BAROJA izeneko erri bat bada. Barolha, ots, Barolla esaten dio Kukulla'ko burni-barren larrukiak 1.025'ean. Kalagurri'ko gotzaiak, XIII mendean, Varoija idatzi zuan, seguruaski Baroxa adierazteko. Eta onela ainzuzen, BAROXA, esaten diote 1.742'an Araba'ko "ordenantza" edo arau zarrek.

Baroje, Ullibarri-Jauregi'n alor baten izana da. Eta berean, Baroste Elburgo'n, Baroga Tobera'ko Billanueba'n eta Baroa ta Baroza Yurre'n, alorren izenak dira; Baroyena, berriz, Unzella'n baserri batena.

Azkeneko izen auek ere arabarrak dira, eta Jerardo Lopez de Gereñu'ri zor dizkiot.

Abizen bezala, berriz, zarra da Baroxa edo Baroja gure Euskalerrian. 1.519, 1.589, 1.625 eta 1.630' ko dokumentuetan agertzen bait da.

Zer ote da BARO?

Baroja'ren sustraiak billatzeko, Mitxelena'k bezala, bi pusketan zatitzen du izt ori -oker nere ustez- Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco" k. Eta, ortan ari dalarik, anitz gauza pitxi kontatzen dizkigu:

- "De significación difícil de explicar" dala. Ez diot nik ezetzik esango.

- "Se trata de una raíz preindouropea". Jakiña! Naitanaiez preindouropea! Euskalduna bait da!!!

- "Significa límite, extremo, frontera, marca". Erderetako "BAR"ek, baleike, baiñan euskerazko onek ez. Gaiñera Baroja'ren sustraia ez da "bar", "haro" baizik.

- Así, Bardena en un documento de 1.027 se traduce por Extremadura, caso también de la Bardulia occidental vasca". Gaizki dio "se traduce"; "se le llama" esan bear zuan, dokumentu artan ez bait zuan iñork "Bardena"ren etimologia egiteko asmorik. "Se le llama"; eta dokumentu batean; eta bein bakarririk. Eta kitto!

Gaztelaren Sortaldeari Bardulia esan zitzaioala egia da. 883'garren urtearen inguruan Asturietako "III Alfontso'ren Kronika" k eman zion izen ori. "Bardulies qui nunc vocitatur Castella": "Gaur Gaztela esaten zaion Barduli".

Nork asmatu ote zuan izen ori? Erregeak berak? Erregearen izenean kronika idatzi omen zuan Don Sebastian gotzaiak? Gero Kukulla'ko Donemillian'en Lekaidetxean liburua birr-idatzi zuan lekaide ezezagunak? Onen birr-idazketa ori bakarrik iritxi bait da gugana.

Entzun Martin Alonso ikerlariari:

"La identificación de Vardulia con Castilla, en opinión del profesor Ramos, es un rasgo desafortunado del rey cronista. Puede atribuirse a una intervención poco feliz del copista de San Millán de la Cogolla" (Dic. Mediev. Esp. Itzaurrea, IX orria).

Arabitarrek ez zuten izen ori ezagutu. Ezta "Gaztela"rik ere. Lurralde arri AL KILE esaten zioten. "Gazteluak". Eta beraien itzegiteko erak adierazi nai dula dirudianez, arabarrak ziran "al kile" aiek babesten zituztenak.

Birr-idazketa egin zuan Kukulla'ko lekaideak bazekian IX mendean Gaztelueta artan euskeraz egiten zala. Orregaitik deitu ote zion Barduli? Bardulia, erromatarrek Gipuzkoari emandako izena da. Gipuzkeraz itzegiten ote zan bá Gaztelueta artan? Ez noski. Naiz Bardulia, Araba'ren sortalde osoa zear, Ibero-raiño iritxi, "Al Kile" aiek zeuden lurra autrigoitarrena bait zan.

Danadala II Alfontso'ren Kronika ez da konfiantza geiegirik merezi duan liburua: "El mismo Alfonso III, a juzgar por ciertos detalles de la tradición, com-

puso en 883, a instigación de Sebastián (au, aldez beste esanik ez ote litzake egiagoa?)..., una concisa crónica de carácter oficial en latín, que deja mucho que desear" (Dic. Hist. Ecl. Esp.).

- "En ocasiones se trata de una contracción de BARAN que es una planta parecida al tomillo". Baleike, baiñan etimologi orrek "Barandiaran"entzat balio ba'du ere, ez dut uste "Baroja"rentzat balio duanik.

- Arma-arrian ikurr-itx bezala "Placidum flumen abundat barbis": "Ibai barea zarboz betea" daraman "BAR" abizena, Ondarroa'ko abizena ornen da; jatorriz Bretañi'koa. Ta zer? Palestina'n "BAR lona" esanez deitu zion Josu'k Ke-pa'ri, Palestina'ko BAR arek Euskalerriko BAROJA'rekin zer ikusirik ez duala? Ezta Bretañi'ko beste BAR orrek ere.

Katuari bost anka billatzen saiatzeak ez oi du ezertarako balio. Katuak lau anka bakarrik bait ditu. Ta noizbait bosgarren bat ere baduala ematen ba'du, bosgarren ori ez da anka izatean, itsatsa baizik.

***

Zer ote ditugu bá BAROJA eta itx orren enborra dan BARO, Losa'ko errí zar aren izena?

"Baro" "garo"ren aldakuntza dala uste dute Lopez Mendizabal'ek eta Kere-xeta'k. Ez zait gaizki iruditzen, "burdi" "gurdi"ren aldakuntza dan bezala "GA-RO" ere "GARO"ren aldaketa izan bait daiteke.

Ortaz, BAROXA "garadi" izango litzake, "TS"ren otsa adierazteko lumalari zar eta ez ain zarrek nora jo ez zekitela galdurik ibiltzen ziralako, BAKOXA errez izan bait zaiguke BAROTSA. Eta edonork badakian gauza da "TS" eta "TZ" atzizkiak -zarragoa agian "TS" "TZ" baiño- toki eta ugaritasun adieraz-leak dirala.

Mitxelena'k ere BAR + OJA ebakitzen du izen ori, baiñan ortarako 1.025'ko burni-barren larrukiko idazkera artuz: BAR + OLHA, baiñan "Bar" zer izan dai-tekean argitzeko deus egin gabe eta idazkera ortako "LH" oiek "LL" agoskatu bear dirala usmatu ere egin gabe, "OLA"k zer esan nai duan argitzeari ekiten dio, beti bezala errezena joz.

Nik "Baro" + "Tsa" ebaki dut toki-izen ori, bere esan naia "Garadi" dala uste izatera iristeko. Elburu berera iritxiko nintzake, Mitxelena'k bezala "Bar" + "01-ha" ebakita, "olha" ori -Mitxelena'k bezala- "ola" agoskatuko banu. Orduan Barolha "Baro" + "Ola"ren kontrakzio edo laburpena izango bait litzake, eta "OLA" ere -"TSA" eta "TZA" bezala- ugaritasuna adierazten duan atzizkia iza-nik, Barolha GARADI dala gertatuko bait litzake.

Gaurkoz, ordea, "badaiteka" eta "ezdaiteka" ibiltzea beste egun baterako utzita, agur esateko ordua iritxia izango zaigu noski.

Agur bá, eta datorren zenbakira arte.

LATIEGI'TAR BIXENTE